

El retaule de Sant Roc

Roberto Díaz Besteiro

El retaule de Sant Roc

Roberto Díaz Besteiro

Llicenciat en Història i Màster en Cultura Històrica i
Comunicació per la UB

PROLEGOMEN

A l'hora d'afrontar aquest treball pensava centrar-me únicament en el retaule en si, sobretot en la seva iconografia. No obstant això, a través de la diferent bibliografia consultada i, sobretot, a partir de l'excel·lent treball de recerca realitzat per Alicia Suárez, em vaig plantejar el fet d'intentar indagar, recopilar i complementar altres aspectes que envolten el retaule i que ajuden a entendre l'obra en el seu conjunt.

Per tant, la finalitat d'aquest treball, a més de tractar el valuós caràcter iconogràfic d'aquesta obra única, és anar una mica més enllà, contextualitzant l'obra en el seu temps, per entendre la raó de l'existència del retaule. Però, alhora pretén donar a conèixer tot una sèrie d'aspectes relacionats amb l'obra, com el seu valor religiós, l'autoria, la tradició cultural, així com la seva restauració, aspectes tots que ens manifesten la importància del retaule dins la història de l'Hospitalet de Llobregat i, també, dins la història de l'art català.

HAGIOGRAFIA DE SANT ROC

Sant Roc hauria nascut, marcat amb una creu vermella al pit, a la ciutat de Montpeller al voltant del 1350¹. Quedà orfe sent molt jove i decidí vendre l'herència familiar per donar els beneficis als pobres, amb el desig d'imitar Jesús en la pobresa i servir a la fe cristiana, seguint la invitació de Jesús: "*Vés, ven tot el que tens i dóna-ho als pobres i tindràs un tresor al cel. Després vine i segueix-me*"². Amb aquest propòsit pelegrinà a Roma.

De camí a Roma, s'allotjà a Acquapendente, ciutat de la Toscana que en aquells moments es trobava assolada per una epidèmia de pesta. A l'hospital de la ciutat, el nos-

¹ L'*Acta Brevoria*, escrit anònim possiblement redactat a la zona italiana de la Llombardia al voltant del 1430. Un dels textos més fidedignes que ens narra la vida del sant.

² *Nou Testament*, Mateu 19,21.

tre protagonista aconseguí curar alguns malalts infectats, segons la llegenda fent-los el senyal de la creu³. A la ciutat italiana de Cesanea, i abans d'arribar a Roma, curà un cardenal, que agraït per la curació sembla que el portà davant el mateix Papa⁴.

Després de passar tres anys a la ciutat, abandonà Roma disposat a tornar a la seva ciutat natal. No obstant això, al seu pas per Rimini, decidí continuar el seu servei, intentant curar els infectats de pesta d'aquesta ciutat. També ho va fer en altres ciutats del nord de la península Itàlica, com Novara i Piacenza. Però, el fet d'estar constantment en contacte i envoltat de malalts de pesta, propicià que es contagiés de la malaltia en aquesta última ciutat. Això l'obligà a retirar-se a un bosc als afores de la ciutat, per tal de no infectar els veïns.

Al bosc, Roc rebia diàriament la visita d'un gos que li portava un panet. El gos agafava el pa de la taula del seu amo, un noble piacentí anomenat Gottardo Pallastrelli, que, després de veure l'escena diària de la seva mascota, decidí un dia seguir el gos. Al bosc trobà Roc moribund i, davant l'agonia del pobre home, el portà cap a la seva llar per tal de curar-lo, com sembla que aconseguí fer. No obstant això, segons la tradició popular⁵, fou el mateix gos qui el sanà llepant diàriament la pústula de la cama, que li va provocar la pesta.

Una vegada curat, Roc decidí tornar definitivament cap a Montpeller. Però, al poble d'Angera, al costat del llac Maggiore, fou arrestat per una patrulla de soldats al sospitar que es tractava d'un espia. Morí a la presó entre els anys 1376 i 1379, possiblement quan tenia 32 anys d'edat, i després de passar cinc anys empresonat. Segons la tradició, l'escarceller el trobà mort envoltat d'una resplendor sobrenatural.

Malgrat tot, la història de sant Roc és bastant difusa. Al llarg dels anys s'han publicat diferents textos biogràfics, com el que va redactar el venecià Francesco Diedo l'any 1478. Aquest escrit afirma que sant Roc hauria nascut l'any 1295 i mort el 1327. Però aquesta hipòtesi no seria correcta, perquè la gran epidèmia de pesta en la qual s'hauria vist involucrat el sant s'inicià al voltant de l'any 1347. A més, la trobada amb el Papa a Roma hauria estat impossible abans del 1367⁶, tret que es produís a Avinyó, que fou la Seu Pontifícia des de l'any 1309.

El lloc de la seva mort també és confús, perquè els historiadors del Llenguadoc fran-

³ Alguns historiadors afirmen que sant Roc podria haver après nocions de medicina a la seva ciutat natal, Montpeller, famosa per la seva universitat, fundada l'any 1289, i, sobretot, per la prestigiosa facultat de medicina.

⁴ L'investigador A. Maurino el situa entre 1342 i 1376, fent coincidir la seva visita a Roma amb el retorn del Papa Urbà V, entre el 16 d'octubre de 1367 i el 5 de setembre de 1370. Per tant, el cardenal que el portà davant el Papa a Roma hauria estat Anglico Griomard, germà d'Urbà V i legat seu a la Llombardia.

⁵ Altres versions populars afirmen que fou un àngel qui el sanà definitivament. Però, l'*Acta Brevaria* sosté que seria el mateix Gottardo Pallastrelli qui el curà de la pesta.

⁶ BRUGADA i CLOTAS, Martirià. "Sant Roc, camí i servei" a: *Sants i Santes*, núm. 44, 2000, seguint la hipòtesi d'A. Maurino.

cès situen la mort del sant a Montpeller, ciutat a la qual hauria tornat per morir.

No obstant això, encara és més dubtosa la ubicació del seu cos, perquè segons aquests mateixos historiadors francesos, el seu cos hauria estat sepultat en un convent dominic de la seva ciutat natal i, posteriorment, l'any 1399, el mariscal Jean Le Maingre de Boucicaut l'hauria traslladat cap al convent dels trinitaris de la ciutat d'Arles. Però, segons la tradició italiana, després de morir a Angera, les seves relíquies haurien estat traslladades primer cap a Voghera i, posteriorment, al voltant del 1485, cap a Venècia. El cas és que està comprovat que totes dues ciutats, tant Arles com Venècia, foren els dos principals centres de culte i veneració a sant Roc.

EL CULTE A SANT ROC

Malgrat les imprecisions sobre la seva vida, la devoció pel sant fou ràpida i clamorosa. A més, el seu culte tingué una gran difusió en tots els estaments socials a partir de la segona meitat del segle XIV.

Hi ha dos centres que canalitzen l'expansió del seu culte, Montpeller, la seva ciutat natal, i Venècia. Des d'aquests dos punts, la veneració vers sant Roc s'estengué per tota la França Meridional i per tota la Itàlia Septentrional, així com a altres parts del continent europeu, com el món germànic i l'àrea dels actuals Països Baixos. Posteriorment, arribà, fins i tot, a l'Amèrica Llatina.

Dos foren els fets, segons Louis Réau⁷, que expliquen la seva ràpida difusió: la decisió del Concili de Ferrara (1438-1442) que, amenaçat per una epidèmia de pesta, demana públicament la intercessió del sant de Montpeller i, posteriorment, l'any 1485, el trasllat a Venècia d'una part de les seves relíquies. Coetani de la pesta negra, sant Roc és l'advocat per excel·lència d'aquesta malaltia infectocontagiosa i, també ho és, de tota mena d'epidèmies. No obstant això, sant Roc triga a obtenir l'oportú reconeixement canònic, ho prova el fet que no apareguin textos litúrgics en honor seu fins a la darrereria del segle XV. Posteriorment, a principis del segle XVI, es recollí la celebració de la seva festa, el 16 d'agost, al missal Romà.

Finalment, fou canonitzat durant el pontificat d'Urbà VIII (1623-1644), que va descriure les seves virtuts de *taumaturg* en una Butlla publicada el 26 d'octubre de 1629. Aquest reconeixement va convertir sant Roc en un dels sants més populars a l'hora de demanar la seva intercessió davant Déu, en una època delmada per les epidèmies. En aquest sentit, mossèn Martirià Brugada i Clotas el defineix com: "(...) un heroi cultural, canonitzat pel seu ric simbolisme i per la llegenda. Roc és producte d'una època –l'alta Edat Mitjana– en què el poble tenia encara la possibilitat de crear els seus sants"⁸. De fet, era tan gran la devoció dels cristians envers al sant, que l'Església va arribar a re-

⁷ RÉAU, Louis. *Iconografia del arte cristiano*. Vol. VI, 2001.

⁸ BRUGADA i CLOTAS, Martirià. "Sant Roc, camí i servei", a: *Sants i santes*. núm. 44, 2000.

conèixer tàcitament la seva santedat sense haver de recórrer a cap investigació, com era habitual.

Sant Roc, a més de ser patró i, per tant, protector de diverses poblacions catalanes i europees, també ho és de diferents gremis, com: els picapedrers, els empedradors i els marbristes, així com dels cirurgians i dels hospitalitzats.

Com ja hem esmentat abans, sant Roc és invocat contra les infeccions, epidèmies i plagues. No obstant això, en moltes poblacions se'l sol invocar contra la pesta juntament amb altres sants, sobretot amb sant Sebastià. De fet, a l'antiga església de la Pobla de l'Hospitalet està documentat que sant Roc i sant Sebastià compartien un altar conjunt pels vols del 1574. En algunes poblacions del territori català, a més, és invocat amb sant Cosme i Damià, que són els sants sanadors, i, també, amb Nostra Dona Santa Maria, que, segons la tradició catòlica, compartien amb sant Roc el paper de protecció en temps d'epidèmies.

A Catalunya, el culte a sant Roc està documentat en ocasió de l'epidèmia de pesta que afectà Barcelona i altres poblacions del territori català el 1589. Concretament, a la Ciutat Comtal el flagell de l'epidèmia fou brutal per a la població. Un testimoni coetani d'aquesta epidèmia, el jesuïta català Pere Gil, afirma: "*Duró la peste en Barcelona casi por espacio de ocho meses, esto es desde junio hasta principios de marzo (...). El número de muertos de peste en Barcelona, conforme al catálogo que yo vi, que fue remitido al rey don Felipe que estaba en Madrid de parte del señor obispo y de los conselleres de Barcelona, ascendió a 10.723. (...) Y así aunque de los meses de junio, julio y agosto se envió relación a su Majestad, no fue tan segura ni rigurosa como la de los meses siguientes. Por lo cual se puede calcular que el número total de muertos de pestilencia en Barcelona sería de 12.000 a 13.000 personas más o menos*"⁹.

Durant els mesos que durà l'epidèmia, el gremi de bastaixos de la ciutat reconegué la protecció del sant i creà una confraria en honor seu a la plaça Nova. Com veurem més endavant, la vila de l'Hospitalet, també afectada per aquesta epidèmia de pesta, no quedà al marge de la devoció a sant Roc.

Amb el temps, aquest culte s'estengué a altres poblacions catalanes. Hi ha el testimoni de nombroses esglésies amb una capella dedicada al sant, així com molts carrers i places. No obstant això, hi ha referències anteriors a l'epidèmia de pesta de 1589 en dues poblacions gironines, Vilablareix i Massanes. A Vilablareix existeix una capella dedicada a sant Roc, esmentada per primera vegada l'any 1435, quan Joan Amigó, pintor gironí, rebé la comanda dels pabordes de les viles de Vilablareix i Aiguaviva per a la execució d'un retaule destinat a la capella. Posteriorment, a la vila

⁹ IGLÉSIES, J. "Pere Gil S. I. (1551-1622) i la seva Geografia de Catalunya", a: GIRALT RAVENTÓS, E.; ORTEGA CANADELL, R. i ROIG OBIOL, J. *Textos, mapes i cronologia. Història moderna i contemporània*. 1976.

de Massanes, l'any 1569, està documentada la construcció d'una ermita consagrada al sant. A la vila de l'Hospitalet està documentada¹⁰ la creació de la confraria de sant Roc l'any 1568 i, també, l'existència d'un altar conjunt en honor a sant Roc i sant Sebastià des del 1574. Aquest altar desaparegué amb la construcció de la nova església parroquial l'any 1579. Fou en una de les capelles laterals d'aquesta nova església, concretament en la segona de la banda de l'Evangeli, on s'ubicà el retaule de sant Roc que ens concerneix.

EL CONTEXT HISTÒRIC DEL RETAULE DE SANT ROC: CATALUNYA I L'HOSPITALET DE LLOBREGAT EL SEGLE XVI

El segle XVI a Catalunya existia un buit demogràfic força important, a causa de diversos factors: la Guerra Civil que enfrontà el rei Joan II *Sense Fe* i la Generalitat de Catalunya, representant dels interessos de l'oligarquia catalana, entre els anys 1462 i 1472; la posterior atroc postguerra, amb la lluita entre faccions que desencadenà la revolta i posterior repressió dels pagesos remença; les plagues de pesta negra que assolaven el territori català cíclicament des del segle XIV; les sequeres i les males collites que afectaren el camp i, per tant, l'economia i la població catalana, ja de per si mateixa molt malmesa pels efectes de la guerra i la pesta.

Aquest buit demogràfic provocà una important manca de mà d'obra al camp català. En aquest context, començaren a arribar els primers contingents d'immigrants transpirinencs, principalment gascons i occitans, que eren anomenats sovint *francesos*. Aquesta arribada abastà des del segle XVI fins al XVIII. Un dels esdeveniments que afavorí l'arribada d'aquests immigrants fou la *Sentència Arbitral de Guadalupe*¹¹ l'any 1486, que establí la redempció dels mals usos feudals, una de les principals causes dels brutals enfrontaments esdevinguts al llarg del segle XV. Aquesta sentència canvià el règim agrari del Principat, perquè pràcticament aboleix l'esclavitud feudal a la qual estaven sotmesos els pagesos remences.

A partir de la segona meitat del segle XVI, un dels principals detonants d'aquesta presència massiva d'immigrants francesos foren les guerres de religió, entre catòlics i protestants, que esclataren a França per aquestes dates. No obstant això, Enric Moreu Rey¹², fent referència a aquestes onades migratòries, afirma que la causa principal era l'econòmica.

¹⁰ CODINA, Jaume. *Curs d'introducció metodològica a la història de l'Hospitalet de Llobregat*. 1975.

¹¹ El 21 d'abril de 1486, Ferran II es reuní amb les dues parts en conflicte, senyors feudals i pagesos remença, al monestir de Santa Maria de Guadalupe a Medina del Campo. El rei, havent fet de mediador entre les dues parts i basant-se en la seva potestat com a monarca, formulà aquesta sentència, que tingué un caràcter obligatori i permanent, i que només podia ser interpretada per ell.

¹² MOREU REY, Enric. *Els immigrants francesos a Barcelona*. 1959.

Els immigrants francesos de la primera onada migratòria, en un principi, treballaven com a peons, mossos i pastors, però, posteriorment, s'anaren situant en oficis diversos. En aquest sentit, segons Jaume Codina, s'ha de tenir present que: "*els primers anys del segle XVI veuen la desaparició de l'esclavatge com a personal de servei, progressivament desplaçat per la immigració francesa, mà d'obra barata i abundant que sortia més a compte al pagès*"¹³. Dintre d'aquest context de transformació social, la vila de l'Hospitalet no es quedà al marge del que passava a la resta del territori català.

A final del segle XVI l'Hospitalet "*(...) era ja un poble fet i tret*"¹⁴, format per unes tres-cents cases, entre les quals hi havia masies distribuïdes pel territori *samontà* i *la marina*, i proper al miler d'habitants. Una vila que va néixer a l'entorn d'un alberg, construït al voltant del segle XII, que acollia caminants i que, també, era refugi de malalts pobres. Posteriorment, l'any 1375, fou reconstruït com a un petit hospital, i és a la rodalia d'aquest *hospitalet* on comença a prosperar una petita comunitat, la Pobla de l'hospitalet, que l'any 1426 aconseguí el permís del bisbe per bastir una església.

La tendència durant tot el segle XVI, tant a Catalunya com a la vila de l'Hospitalet, fou l'augment de població, afavorit per entre altres causes per aquest allau migratori. Segons el fogatge del 1553, a l'Hospitalet hi havia una població de 450 persones, de les quals més d'un centenar eren francesos. La majoria d'aquests immigrants eren solters, que feien de bracers, mossos i pastors, encara que, segons Jaume Codina¹⁵, també n'hi havia de menestrals i algun pagès masover.

Una altra dada significativa, a l'hora de tenir present la rellevància de la població francesa a la vila de l'Hospitalet, la trobem en els registres de malalts de l'hospital de la Santa Creu de Barcelona. S'ha de tenir present que quan un malalt s'agreuja a l'hospital de la vila era traslladat a l'hospital de la Santa Creu de Barcelona. Segons els registres¹⁶ d'aquest hospital, dels 168 malats procedents de la vila de l'Hospitalet, entre els anys 1566 i 1598, la majoria, un total de 90, eren d'origen francès. El perquè d'aquest predomini de malalts francesos, segons Jaume Codina, l'hem de trobar: "*(...) a llur condició d'assalariats, és a dir pobres, com a la de fadrins o solters immigrants, lluny de la família pròpia*" i afegeix: "*mal cuidats i mal alimentats (...). De vegades hi ingressaven ferits de renyina entre ells mateixos, ja que la violència constituïa una forma de vida individual i col·lectiva*".¹⁷

Aquest fet evidència l'existència d'una jerarquització social i econòmica força marcada a la vila. Dalt d'aquesta societat hi havia una classe dirigent, integrada pels grans

¹³ CODINA, Jaume. *L'Hospitalet de Llobregat 1573-1632: assaig d'interpretació històrica*. 1970.

¹⁴ *Ídem*.

¹⁵ *Ídem*

¹⁶ *Ídem*.

¹⁷ *Ídem*.

propietaris de la terra, aproximadament una cinquantena de propietaris. Una classe directora que anà disminuint en favor dels petits propietaris masovers o parcers. Per sota d'aquests dos grups hi havia els no propietaris, en primer lloc els menestrals i, finalment, els assalariats (pastors, mossos i jornalers), majoritàriament francesos. Per tant, els francesos formaven part de l'estament social més baix de la vila.

El govern de la vila era dirigit per tres jurats, elegits entre els mateixos pagesos propietaris. Una elecció que comptava amb l'aprovació directa de l'Església. Per tant, la resta d'habitants del terme no tenia veu ni vot en l'organització i en les decisions de govern.

Al segle XVI, com succeïa en altres poblacions, la quotidianitat dels habitants de la vila estava força lligada a la vida parroquial litúrgica. En aquest sentit, l'any 1568 està documentada la creació de la Confraria de sant Roc, que en les Visites Pastorals s'esmenta com "(...) *la dels estrangers*"¹⁸, evidentment fent referència als immigrants francesos de la vila.

Posteriorment, el 1579, la classe dirigent decidí construir una nova església en el mateix lloc on s'ubicava l'antiga, que es trobava pràcticament derruïda. En el contracte de construcció de la nova església s'acordà que tindria quatre capelles a cada banda, una de les quals era la de sant Roc. Mentre s'estava bastint la nova església, la capella de l'hospital exercia les funcions d'església parroquial.

L'any 1589 fou una data clau per a la població del terme, perquè l'epidèmia de pesta arribà a la vila, com també ho féu en altres tantes poblacions del territori català, entre elles Barcelona. Durant el flagell de l'epidèmia "(...) *la vila fou tapiada evitant tot contacte amb l'exterior. Hom establí guardes. Els morts eren enterrats pels camps*"¹⁹. En aquest sentit, tal com afirma Alicia Suárez: "(...) *podem suposar que les pregàries i devoció envers sant Roc, el protector contra la pesta, devia incrementar-se de manera considerable*"²⁰, sobretot, entre els francesos, que eren el grup social més marginat i, per tant, sobre el qual més es devia acarnissar la malaltia. Per tant, "(...) *Seria doncs normal que aquest grup s'aboqués a la Confraria de sant Roc, on a més d'invocar el sant davant la pesta, havien de trobar un lloc de reafirmació, on sentir-se solidaris en una empresa*"²¹. D'aquí la importància del retaule pels membres de la Confraria, en una època plena de plagues, fam i grans desigualtats socials, el que Jaume Codina denomina com "*el temps del trontoll*"²², un període que situa entre 1583 i 1597.

¹⁸ CODINA, Jaume. *Curs d'introducció metodològica a la història de l'Hospitalet de Llobregat*. 1975.

¹⁹ CODINA, Jaume. *L'Hospitalet de Llobregat 1573-1632: assaig d'interpretació històrica*. 1970.

²⁰ SUÁREZ SERRANO, Alicia. "Les taules de sant Roc del Museu d'Història de l'Hospitalet de Llobregat", a: *El retaule de sant Roc de l'Hospitalet: Obra del s. XVI restaurada al Museu*. 2001.

²¹ SUÁREZ SERRANO, Alicia. *El retaule de sant Roc de l'Hospitalet*. 1976.

²² CODINA, Jaume. *Els pagesos de Provençana 984-1807: Societat i economia a l'Hospitalet pre-industrial*. Vol. II, 1987-1988.

Davant la proximitat entre la data de la pesta, 1589, i la de la construcció del retaule de sant Roc, 1591-1594, Alicia Suárez afirma que: "(...) *no és arriscat pensar en una relació directa entre les dues coses*"²³. Una afirmació que del tot compartim, perquè ens trobem davant d'un context històric on les plagues de pesta eren habituals i, davant el flagell de la pesta i altres mals coetanis, l'única esperança que trobava la població més humil era el refugi en la fe cristiana i, per tant, la invocació a Déu, la Verge i els sants. Per tant, l'antiga vila de l'Hospitalet, com tantes altres del Principat de Catalunya, es va consagrar a sant Roc, institucionalitzant-lo com a patró, ateses les seves virtuts terapèutiques, vinculades a la pesta.

LA ICONOGRAFIA DE SANT ROC: EL RETAULE DE SANT ROC DE L'HOSPITALET DE LLOBREGAT

Dins la iconografia cristiana, sant Roc és un dels sants més fàcilment identificables. Malgrat que per les seves vestidures de pelegrí es pot confondre amb sant Jaume, el fet que acostumi a anar acompanyat per un gos, normalment blanc, que li porta un panet i, sobretot, la particularitat de mostrar una nafra pestilent a la cama, el fan del tot recognoscible.

Iconogràficament, la imatge de sant Roc acostuma a ser la d'un jove valent, sovint amb barba de rodamón i amb un rostre que evoca la fesomia de Jesucrist.

Al Sant, se'l representa sempre vestit amb els distintius de pelegrí: la casaca curta, l'esclavina, les botes, el barret d'ala ampla on poden aparèixer les claus de sant Pere, el bordó amb la carbasseta, el sarró i altres atributs que porten els pelegrins. Recordem que l'hagiografia del sant ens diu que fou romeu que pelegrinà a Roma, i tots aquests elements simbolitzen la seva pelegrinació a Roma.

Apareix, també, amb una nafra a la cama dreta, causada per la pesta que contragué a la ciutat italiana de Piacenza, un element amb el qual es vol deixar patent el seu caràcter *antipestífer*. Al seu costat pot aparèixer un àngel que li cura la seva tumoració o li porta una medicina per a aquesta. Sovint, també, acostuma a anar acompanyat per un gos de color blanc, conegut popularment com roquet, que li porta un panet o li llepa la nafra. De vegades, és el mateix sant qui amb la mà mostra al gos l'úlcer de la cama. Una úlcer que les hagiografies del sant situen més amunt, perquè parlen de pesta engonal, però per pudor els artistes la representaven més avall.

Alguna vegada, se'l representa a la presó, també acompanyat per l'àngel o pel gos. Però, sobretot, és habitual trobar sant Roc associat amb sant Sebastià, que també era invocat contra la pesta i altres malalties contagioses molt abans que comencés el culte a sant Roc. A més, en retaules dedicats a altres sants "(...) *és força freqüent*

²³ SUÁREZ SERRANO, Alicia. *El retaule de sant Roc de l'Hospitalet*. 1976.

de trobar-hi representat sant Roc, bé en taules laterals, bé en la predel·la²⁴.

El retaule de sant Roc de l'Hospitalet

Al retaule de sant Roc de l'Hospitalet el seu autor recull alguns dels episodis més destacats de la vida del sant:

- *El naixement de sant Roc*
- *Sant Roc repartint els seus béns entre els pobres*
- *Sant Roc guarint malalts de pesta a l'hospital*
- *La mort de sant Roc a la presó*

En aquest sentit, tal com afirma Alicia Suárez: "(...) no hi ha cap altre conjunt amb un cicle iconogràfic tan complet de la vida del sant"²⁵, fent palesa la importància del retaule des del punt de vista iconogràfic.

El retaule o, més ben dit, el que queda del retaule original, quatre taules on surt representat pictòricament sant Roc, es completa amb dues taules més, on surten representats sant Jaume i sant Cristòfol.

Analitzant taula per taula, trobarem tota una sèrie de trets o característiques iconogràfiques comunes a altres retaules de sants, però, també algunes particularitats, que fan d'aquest retaule un retaule únic. No obstant això, aquestes peces no ens permetran contextualitzar i comprendre l'obra en el seu conjunt, perquè en origen aquestes composicions pictòriques, que actualment es troben separades, van ser concebudes per contemplar-les com a una unitat, és a dir, en un retaule.

El naixement de Sant Roc

(116 x 93 cm)

El sant es troba remarcat pel símbol de santedat, que simbolitza l'aurèola. No obstant això, la seva figura no té una presència rellevant dins del conjunt de la taula, ja que es troba en la part inferior i desplaçat a un dels costats. Això ve donat per la clara disposició en cercle dels personatges que apareixen en la composició, un fet que treu protagonisme al sant.

Tots els personatges que acompanyen el nadó són femenins, entre els quals trobaríem la mare del sant, que es troba convalescent al llit. La resta de dones serien les llevadores, encarregades de tenir cura tant de la mare com del nounat. En aquest sentit, les seves expressions són dolces i d'atenció envers la mare i el nadó.

L'escena està ambientada en el que sembla una llar benestant, ho demostren alguns elements decoratius, les cortines i els brodats del llit i, també, les rajoles del terra. Tal

²⁴ SUÁREZ SERRANO, Alicia. *El retaule de sant Roc de l'Hospitalet*. 1976.

²⁵ SUÁREZ SERRANO, Alicia. "Les taules de sant Roc del Museu d'Història de l'Hospitalet de Llobregat", a *El retaule de sant Roc de l'Hospitalet: Obra del s. XVI restaurada al Museu*. 2001.

Retaule de sant Roc de l'Hospitalet, el naixement de sant Roc. Segle XVI. Font: Museu d'Història de l'Hospitalet de Llobregat

com recullen les diferents hagiografies del sant, aquest hauria nascut al si d'una família benestant de Montpeller.

Respecte a la indumentària, tal com afirma Alicia Suárez, ens trobem davant de: "(...) uns bons exemples dels tipus de vestits femenins de l'època: la toca i l'hàbit per a les dones de més edat, la còfia i la mantellina per a les més joves, la gonella amb la faldilla més llarga a sota, el cosset (...)"²⁶. En conjunt no sembla una indumentària de caràcter cortesà, però tampoc es tracta d'una vestimenta de classe humil.

El tema del naixement, segons Alicia Suárez, "(...) va ésser inicialment cultivat per explicar el de la Verge i el de sant Joan Baptista, i posteriorment, el d'altres sants. De sant Roc precisament no n'hem trobat cap enlloc, però el tema té unes característiques tan comunes que es podria aplicar tant a sant Roc, com a la Verge o a qualsevol altre sant (...) Hi ha uns elements sempre constants: el llit, la mare, la criatura i les donzelles"²⁷. Per tant, aquesta taula segueix el cànon iconogràfic de representacions de naixements de sants. Però, pel que fa a sant Roc, és l'única que es coneix, d'aquí la seva rellevància en l'àmbit iconogràfic.

²⁶ SUÁREZ SERRANO, Alicia. *El retaule de sant Roc de l'Hospitalet*. 1976.

²⁷ *Ídem*.

Sant Roc repartint els seus béns entre els pobres

(116 x 96 cm)

L'escena d'aquesta taula representa el moment en el qual sant Roc, seguint la invitació de Jesús, distribueix els beneficis de la seva herència familiar entre els pobres.

El centre de la composició, ara sí, l'ocupa sant Roc, envoltat per cinc indigents que reben l'almoina del sant. Aquesta acció ocupa el primer pla de la taula, ja que es tracta de l'escena principal. En un segon pla s'exposa un paisatge urbà format per: una muralla, una torre de la muralla i tot una sèrie de cases i palaus. El pintor podria fer referència a Montpeller, ciutat natal del sant, no obstant això, no hi ha cap referència concreta que ens doni la certesa que es tracta d'aquesta ciutat. L'únic que queda clar és que l'escena principal es desenvolupa fora de l'àmbit urbà, perquè té lloc fora de les muralles.

L'autor representa un sant Roc jove, gairebé adolescent, perquè segons la seva hagiografia, aquest episodi succeí després de quedar orfe, quan encara era jove. El rostre del sant és el d'un jove imberbe amb una expressió dolça i pietosa, ja que està seguint la invitació de Jesús. Quant a la indumentària, sant Roc porta el vestit de pelegrí: el barret penjat al darrere, la capa, l'esclavina, el sarró, les petxines i el bastó o bordó. L'escena, per tant, ens situa abans de la seva partida cap a Roma.

En l'escena principal, tal com va detectar Alicia Suárez²⁸, existeix un anacronisme amb la presència del gos blanc, ja que aquest no hauria d'aparèixer fins anys després, quan sant Roc contreu la pesta a Piacenzia.

El tema iconogràfic del sant que reparteix almoina o fa caritat no és una novetat, té precedents anteriors en l'art cristià, perquè la majoria dels sants segueixen la invitació de pobresa de Jesús i, per tant, l'imiten. No obstant això, respecte a sant Roc sí que es tracta d'una representació singular.

Sant Roc guarint malalts de pesta a l'hospital

(115 x 89 cm)

En aquesta taula s'observa una clara evolució temporal en el personatge respecte a la taula anterior, perquè veiem un sant Roc encara jove, però de més edat. Un aspecte que s'observa en alguns trets físics del personatge, sobretot amb l'aparició de la barba. Sant Roc es troba en el que sembla un hospital, envoltat de malalts, concretament n'hi ha quatre, segurament infectats de pesta. Tres es troben als llits de l'hospital i un altre es troba a terra representat en escorç. Un aspecte a destacar d'aquesta composició és el patiment dels malalts. Com apunta Alicia Suárez "(...) trobem en aquesta peça una major expressivitat en els rostres que volen exterioritzar la súplica i l'angoixa"²⁹. Però, al marge dels rostres, un element que reflecteix perfectament aquest patiment i súplica envers el sant és el malalt que agafa la capa a sant Roc. Davant

²⁸ SUÁREZ SERRANO, Alicia. *El retaule de sant Roc de l'Hospitalet*. 1976.

²⁹ *Ídem*.

Retaule de sant Roc de l'Hospitalet, sant Roc gaurint malalts de pesta a l'hospital. Segle XVI. Font: Museu d'Història de l'Hospitalet de Llobregat

aquest suplici, sant Roc surt representat fent el senyal de la creu als malalts, ja que segons la llegenda el sant sanà molts malalts amb aquest rictus, invocant la Trinitat de Déu i pronunciant la següent oració: "*Que Dios destruya tus raíces, te aleje de las casas que posees y te haga renunciar a la tierra de los vivos, en el nombre del Padre, del Hijo y del Espíritu Santo*".³⁰

Respecte a la indumentària, sant Roc continua portant el vestit de pelegrí de la taula anterior. Per tant, no hi ha cap diferència, excepte que en aquesta peça es pot visualitzar una mica millor el barret de pelegrí.

En aquesta taula hi ha un element que trobem també a la primera, es tracta de les rajoles del terra. Un detall força important, com veurem més endavant.

El tema iconogràfic no és cap novetat, perquè dins de l'art cristià hi ha molts referents d'escenes que recullen els miracles dels sants, segons Alicia Suárez "(...) són escenes referents, per exemple, a sant Cosme i sant Damià, els sants metges que per la seva

³⁰ BOLLE, Pierre; ASCAGNI, Paolo. "Roque de Montpellier. Voghera y su santo. Documentos y testimonios sobre el nacimiento del culto a uno de los santos más amados de la cristiandad" [en línia] a: *Associazione San Rocco Italia. Comitato Internazionale Storico-Scientifico per gli Studi su San Rocco e la Storia Medievale*. Voghera, 2008.

Retaule de sant Roc de l'Hospitalet, la mort de sant Roc a la presó. Segle XVI. Font: Museu d'Història de l'Hospitalet de Llobregat

*funció, ja fa temps que es representaven en actitud de guarir malalts*³¹. Respecte a sant Roc tenim un bon referent d'aquesta representació a Venècia, concretament en la *Scuola Grande di San Rocco*, on Jacopo Tintoretto va pintar diferents escenes de la vida del sant, entre elles destaca *San Rocco risana gli appestat*³² (1549).

La mort de sant Roc a la presó

(98 x 94 cm)

Es tracta de l'última taula que fa referència a la vida del sant. Aquesta peça representa el martiri i, concretament, el moment de la mort de sant Roc a la presó. En aquest sentit, el tema del martiri és molt habitual en la iconografia dels sants. Respecte a sant Roc, tornem a tenir el referent de Jacopo Tintoretto amb la tela *San Rocco in carcere confortato dall'angelo*³³ (1567), també a la *Scuola Grande di San Rocco*.

En la taula que ens pertoca, tal com afirma Alicia Suárez, "(...) el pintor, per primera vegada entra en un terreny sobrenatural"³⁴, com ho demostra l'aparició dels àngels i l'ànima, que surt per la boca del sant i és portada cap el cel per dos àngels. El pintor ens suggereix el darrer alè de sant Roc. Dins l'escena, en un pla secundari, destaca

³¹ SUÁREZ SERRANO, Alicia. *El retaule de sant Roc de l'Hospitalet*. 1976.

³² *Sant Roc guarint les víctimes de la pesta*.

³³ *Sant Roc a la presó alleujat per un àngel*.

³⁴ SUÁREZ SERRANO, Alicia. *El retaule de sant Roc de l'Hospitalet*, 1976.

l'aparició de l'escarceller, ja que segons la tradició, fou ell qui trobà el sant mort envoltat d'una resplendor sobrenatural. El rostre de sant Roc és el d'un adult. L'autor culmina l'evolució temporal de la vida del sant amb aquesta última taula, i aquest sant Roc adult i patidor ens evoca el semblant de Jesucrist. L'autor del retaule vol accentuar aquest patiment amb la representació del cep, que immobilitza les cames del sant. Altres elements a destacar són el bordó i el barret de pelegrí a terra i, també, cal mencionar l'aparició del ca blanc acompanyant sant Roc en el moment de la mort. Això no ens ha d'estranyar, perquè aquests són els atributs tradicionals que acompanyen el sant en la majoria de representacions iconogràfiques.

Tal com hem esmentat abans, del retaule original es conserven dues peces més que acompanyen els diferents passos de la vida de sant Roc. Aquestes taules tenen una mida una mica més gran i, segons afirma Joaquim Garriga³⁵, degueren correspondre a les portes del retaule i, per tant, devien ocupar una posició lateral en el retaule. Es tracta de sant Jaume i sant Cristòfor.

Sant Jaume

(157 x 89 cm)

Un dels dotze apòstols de Crist, germà gran de l'apòstol Joan, fill de Zebedeu i Salomé. Sant Jaume té un ampli i ric cicle iconogràfic propi, que es podria concretar en 3 arquetipus iconogràfics: sant Jaume *apòstol*, sant Jaume *pelegrí* i sant Jaume *cavaller*.

El primer model iconogràfic, sant Jaume *apòstol*, és el més antic de tots. El sant apareix vestit amb una llarga túnica i porta un llibre, el *Nou Testament*, a la mà dreta. L'espasa és també un atribut que apareix en aquest primer arquetip iconogràfic, perquè segons la seva hagiografia morí decapitat en el Mont del Calvari.

La iconografia de sant Jaume *pelegrí* comença amb l'apogeu de les peregrinacions a Santiago de Compostel·la, sobretot a partir del segle XI. Es representa sant Jaume amb la indumentària pròpia dels pelegrins, recolzat en un bordó que pot portar una carbassa.

Per últim, el sant Jaume *cavaller*, una imatge relacionada amb la Reconquesta peninsular. L'origen es troba arran de la batalla de Clavijo (844), on, segons la llegenda, les tropes del rei Ramir I d'Astúries derroten les de l'emir de Còrdova, Abderrahmán II, amb l'ajuda de l'apòstol sant Jaume, que aparegué muntat en un cavall blanc i amb una bandera blanca a la mà.

El sant Jaume del *retaule de sant Roc de l'Hospitalet* seguiria el model de sant Jaume *pelegrí*, però amb elements del sant Jaume *apòstol*, com la túnica i el *Nou Testament*. Com a *pelegrí*, sant Jaume, a diferència de sant Roc, surt representat amb els mínims atributs de pelegrí: el bastó o bordó, la carbassa i el barret. Per tant, es tracta d'una representació més simple en quant a objectes.

³⁵ GARRIGA i RIERA, Joaquim. "El retaule de sant Roc, el taller dels Jaume Huguet I i II i la pintura catalana a les darreries del cinc-cents", a *El retaule de sant Roc de l'Hospitalet: Obra del s. XVI restaurada al Museu*. 2001.

És evident la relació entre els dos sants, perquè tant sant Jaume com sant Roc són dos sants pelegrins. De fet, hi ha llegendes que afirmen que sant Roc, després de pelegrinar a Roma, pelegrinà a Santiago de Compostel·la.

Sant Cristòfol

(155 x 89 cm)

La devoció per sant Cristòfol fou una de les més populars des de l'edat mitjana, sobretot a partir del segle XI, fins al punt de ser considerat com un dels catorze sants auxiliadors.

Segons la llegenda, recollida per l'hagiògraf dominic italià Jacobo de Voràgine³⁶ al segle XIII, aquest soldat gegant de Lícia volia servir el senyor més poderós. Després d'haver prestat servei a diferents reis, descobrí que Jesucrist era el més fort de tots, quan un infant li demanà ajuda per creuar un riu. El sant carregà el nen sobre els seus muscles. Però, l'infant pesava tant que hagué de recolzar-se en el tronc d'un arbre. A la pregunta del soldat de com un infant podia pesar tant, el nen es revelà com a Crist i replicà: "*No t'estranyi, ja que duc el pes del món en les meves mans*". Aleshores, l'infant, per demostrar-li que realment era Crist, convertí el tronc en una palmera datilera carregada de fruits.

D'aquí el nom de Cristòfol, que prové del grec *Christóforos* "el portador de Crist", perquè, segons la tradició, abans de ser batejat el seu nom original podria haver estat Reprobis o, possiblement, Auferus.

A l'edat mitjana, segons la tradició, sant Cristòfol era el protector, juntament amb santa Bàrbara i santa Caterina, contra la mort sobtada sense confessió, coneguda com la *mala mort*. La creença popular deia que, simplement mirant la seva imatge, un estava protegit contra aquest mal durant tot el dia. Entre altres mals, també era invocat contra la pesta, d'aquí la relació amb sant Roc, i el possible perquè de la seva aparició en el retaule de l'Hospitalet de Llobregat.

Sant Cristòfol, entre altres, era patró dels passadors i, també, dels viatgers i dels pelegrins que, a l'edat mitjana, a falta de ponts solien travessar els rius a peu. Per tant, es tracta d'un altre lligam amb sant Roc i, també, amb sant Jaume.

El seu culte va decaure a partir del segle XVI, sobretot a partir de les crítiques realitzades per Erasme de Rotterdam sobre el seu culte en les seves obres *Enchiridion militis christiani* i *Encomium Moriae*.

La iconografia de sant Cristòfol és molt rica i variada i, segons Louis Réau, "*El seu tipus iconogràfic no és fix i uniforme com el de la majoria de sants*"³⁷. En aquest sentit, es distingeixen tres variants iconogràfiques: Cristòfol *barbut*, que és la més freqüent;

³⁶ VORÀGINE, Santiago de la. *La leyenda dorada*. Vol. I, 1990.

³⁷ RÉAU, Louis. *Iconografía del arte cristiano*. Vol. VI, 2001.

Cristòfol *imberbe* i Cristòfol *cinocèfal*, és a dir representat amb cap de gos. No obstant això, aquesta última representació és molt més freqüent a Orient que a Occident.

En els exemples més antics, el sant està representat immòbil i en posició frontal. A més, el Crist que porta a sobre no és un infant, sinó un adult barbut, en Majestat. Posteriorment, a partir del segle XIV, sant Cristòfol és representat en moviment, deixant de banda l'actitud hieràtica primitiva, creuant un riu. Duu les cames al descobert i un turbant o cinta al cap. El bastó sobre el qual es recolza es transforma en el tronc d'un arbre o en una palmera. Però, el canvi més important es produeix en la figura de Crist, perquè passà de ser un adult barbut a convertir-se en un infant assegut sobre el seus muscles. No obstant això, en el Concili de Trento (1545-1563) s'aconsellà prescindir d'aquesta representació, perquè podia semblar una superposició del pagà Heracles portant Eros.

Iconogràficament, el sant Cristòfol del *retaula de sant Roc de l'Hospitalet* segueix la línia tradicional d'aquest sant a Occident a partir del segle XIV. Es tracta d'un personatge gegant i de complexió robusta, que porta els atributs que habitualment l'acompanyen en les diferents representacions iconogràfiques: el bastó foliat o palmera, les cames al descobert, la barba, el turbant o cinta al cap i el nen Jesús sobre els seus muscles.

En aquesta representació s'observa com l'infant doblega el cos corpulent de sant Cristòfol, fins al punt que aquest ha de recolzar-se en la palmera amb les dues mans. L'autor recull perfectament el moment d'estupor del sant, que gira el cap envers l'infant, sorprès pel seu pes.

Respecte a la figura del l'infant Jesús, el pintor el representa sostenint el globus del món amb la mà esquerra i per sobre del cap del sant. Una clara al·lusió a un dels episodis, abans esmentat, de l'hagiografia del sant, quan Crist replicà a sant Cristòfol: "No t'estranyi, ja que duc el pes del món en les meves mans". La imatge de Crist destaca, també, per la posició de la mà dreta en actitud docent, que indica ensenyament o doctrina. Per tant, la representació conjunta de sant Roc i sant Cristòfol no és cap novetat iconogràfica, perquè tots dos sants són invocats contra la pesta. A més, els dos tenen relació amb sant Jaume pelegrí. D'aquí la possible explicació de la seva aparició acompanyant sant Roc en el nostre retaula.

Les diferents peces que componen el *retaula de sant Roc de l'Hospitalet de Llobregat* estan fetes amb la tècnica d'oli sobre taula. Les sis taules que es conserven es trobaven a l'antiga església parroquial de Santa Eulàlia de Mèrida, que fou enderrocada durant els esdeveniments del 1936. El retaula fou desmuntat, salvant-se de la seva completa destrucció gràcies a la intervenció d'un conjunt de persones que pertanyien a l'Ateneu de Cultura, al Centre Catòlic i, també, al mateix Ajuntament de la ciutat.

No ens queden referències visuals de com era originalment el retaula de sant Roc,

ni tampoc de referències descriptives antigues de l'obra. No obstant això, Alicia Suárez, en la seva tesi, aporta tota una sèrie de dades que ens poden aproximar a una hipotètica reconstrucció del retaule de l'Hospitalet, agafant com a referència la distribució del retaule que va fer el vicari de la parròquia de Santa Eulàlia de Provençana, Mossèn Joaquim Guiu i Bonastre³⁸: "A la dreta hi ha sant Cristòfol i a l'esquerra sant Jaume. A la part superior, diferents passos de la vida del sant". A més, afirma que en el centre del retaule hi havia una imatge escultòrica de sant Roc, que possiblement, tal com apunta Joaquim Garriga, estaria: "(...) situada dintre una fornícula en l'eix central dels cossos principals"³⁹.

Això és tot el que es coneix sobre l'estructura del retaule, i tal com afirma Alicia Suárez: "No sabem si hi havia alguna altra escena de la vida del Sant, ni si l'estructura arquitectònica era gòtica (...) o si era 'a la romana' (...)"⁴⁰. No obstant això, basant-se en l'anàlisi comparatiu d'altres retaules contemporanis es dedueix que podria estar coronat a la part superior per una escena del Calvari de Crist. Una hipòtesi que també defensa Joaquim Garriga: "(...) La presència d'una predel·la, dos cossos principals i un coronament amb Calvari és força possible, perquè respon a pautes generals que retrobem en nombrosos retaules similars del mateix període", encara que després afegeix: "(...) cal afegir que no pas en tots, i d'altra banda quedarien encara algunes incògnites més per resoldre. Així, el Calvari, era escultòric o de pintura?"⁴¹.

Joaquim Garriga posa sobre la taula altres qüestions importants a l'hora de reconstruir l'estructura del retaule, com: l'existència de més pintures sobre la vida de sant Roc, la seqüència que seguien aquestes pintures i, també, si aquestes estaven ordenades per cossos, o bé ordenades per carrers. Per tant, encara queden moltes incògnites per desvelar que ens ajudarien a conèixer la seva forma original.

Amb la informació recopilada, el Museu d'Història de l'Hospitalet de Llobregat va realitzar una hipotètica reconstrucció del conjunt de l'obra⁴², dins del marc de les activitats vinculades a l'exposició: *El retaule de sant Roc de l'Hospitalet, obra del s. XVI restaurada*⁴³ al Museu, que va tenir lloc l'any 2001. No obstant això, tal com hem comprovat amb les dades de què disposem, resulta molt difícil realitzar una reproducció ideal i concloent del retaule.

³⁸ "Notes històriques de la Tinència de Santa Eulàlia de Provençana de 1929", a: SUÁREZ, Alicia. *El retaule de sant Roc de l'Hospitalet*, 1976.

³⁹ GARRIGA i RIERA, Joaquim. "El retaule de sant Roc, el taller dels Jaume Huguet I i II i la pintura catalana a les darreries del cinc-cents", a *El retaule de sant Roc de l'Hospitalet: Obra del s. XVI restaurada al Museu*, 2001.

⁴⁰ *Ídem*.

⁴¹ *Ídem*.

⁴² MUSEU D'HISTÒRIA DE L'HOSPITALET. *El retaule de sant Roc de l'Hospitalet: Obra del s. XVI restaurada al Museu. Dossier didàctic*. 2001.

⁴³ La restauració de les taules conservades fou obra del conservador i restaurador d'obres d'art Gonzalo Sanz de Goicoechea.

Hipotètica reconstrucció de les taules conservades del Retaule de sant Roc de l'Hospitalet. Segle XVI. Font: Museu d'Història de l'Hospitalet de Llobregat

L'ATRIBUCIÓ DEL RETAULE DE SANT ROC DE L'HOSPITALET DE LLOBREGAT

Es desconeix la data i l'autoria de l'obra, perquè no es conserven els documents que ens podrien donar aquestes dades, ja que, segons Alicia Suárez: "(...) *els arxius parroquials foren destruïts i a l'arxiu notarial no s'han trobat*"⁴⁴. No obstant això, gràcies al seu excel·lent treball s'han pogut esvaïr moltes incògnites, fins al punt de conèixer la possible autoria del retaule.

Alicia Suárez recull les diferents referències documentals⁴⁵ que esmenen el retaule. Entre aquestes torna a aparèixer Mossèn Joaquim Guiu i Bonastre, que situa la construcció del retaule el 1666, quan sant Roc, segons la tradició, fou escollit copatró de la Poble de l'Hospitalet. Una altra cita bibliogràfica és la de Santiago Alcolea⁴⁶, que situa

⁴⁴ SUÁREZ SERRANO, Alicia: *El retaule de sant Roc de l'Hospitalet*. 1976.

⁴⁵ SUÁREZ SERRANO, Alicia. "Jaume Huguet I: Retaule de sant Roc. Mort de sant Roc", a *De Flandes a Itàlia. El canvi del model en la pintura catalana del segle XVI*, 1998.

⁴⁶ ALCOLEA GIL, Santiago. "La pintura desde 1500 a 1850", a: VVAA. *Historia de la Pintura en Cataluña*. (1950).

el retaule en el primer terç del segle XVI i creu que l'autor és deixeble de Joan de Borghonya. Posteriorment, Joan Sutrà⁴⁷, seguint la hipòtesi de Post⁴⁸, atribueix el retaule al Mestre del Lledó i, a més, el situa dins de la primera meitat del segle XVI. No obstant això, Alicia Suárez dubta d'aquestes hipòtesis, perquè "(...) una simple ullada permet veure la impossibilitat de relacionar aquestes peces (...) perquè aquestes es basen en similituds formals, en certes analogies, algunes de les quals són inversemblants"⁴⁹. A partir d'aquí intenta desxifrar totes les incògnites que envolten l'obra. En primer lloc, a l'hora de datar, Alicia Suárez es basa en les actes de les *Visites Pastorals*, que han permès datar l'obra entre el 1591 i el 1594. En aquest sentit, el maig de 1594 en les actes de les *Visites Pastorals* es parla per primera vegada de l'existència d'un altar amb un retaule pintat amb la imatge de sant Roc al mig. Quant a l'autor, basant-se en algunes referències documentals i en l'anàlisi comparatiu d'altres obres coetànies, defensa la hipòtesi de Jaume Huguet I, el pintor de Vilafranca del Penedès, que no cal confondre amb l'altre Jaume Huguet del segle XV. Una hipòtesi que també manté Joaquim Garriga⁵⁰, professor d'història de l'art de la Universitat de Girona.

Alicia Suárez⁵¹, per coincidència en la data i per similituds formals, relaciona el *retaule de sant Roc de l'Hospitalet* principalment amb dues obres: *el retaule major de santa Maria de Vallvidrera* i la predel·la del *retaule del Roser de Vallvidrera*, dos retaules també atribuïts a Jaume Huguet I.

Del *retaule major de santa Maria de Vallvidrera*, datat l'any 1597, només es conserven quatre de les quinze taules que integraven el retaule. Aquestes es troben al Monestir de Poblet, i corresponen a escenes de la vida de santa Anna i de la Verge. Però, pel que sembla, un dels laterals del retaule, que no es conserva, estava dedicat a sant Roc. No obstant això, de les peces que ens han arribat fins als nostres dies, segons Alicia Suárez, existeixen coincidències amb el retaule de l'Hospitalet en tot una sèrie d'aspectes rellevants, com: el color, les característiques facials i expressives dels personatges, la indumentària i l'ambientació. A més, Alicia Suárez ha detectat un element figuratiu força significatiu, es tracta del dibuix de les rajoles. Aquest dibuix, que també apareix a dues de les taules de l'Hospitalet, concretament al *naixement de sant Roc* i *sant Roc guarint malalts de pesta en l'hospital*, és idèntic.

Amb l'altre retaule abans esmentat, el del *Roser de Vallvidrera*, del qual encara es conserven les pintures de la predel·la, succeeix el mateix, és a dir existeixen unes simili-

⁴⁷ SUTRÀ VIÑAS, Joan. "Nuestras tablas renacentistas", a: *Boletín de información municipal de l'Hospitalet*, núm. 49-50. 1966.

⁴⁸ RATHFON POST, Chandler. "The Catalan School in the early Renaissance", a *A history of Spanish painting*. (1958).

⁴⁹ SUÁREZ SERRANO, Alicia. *El retaule de sant Roc de l'Hospitalet*. 1976.

⁵⁰ GARRIGA i RIERA, Joaquim. "El retaule de sant Roc, el taller dels Jaume Huguet I i II i la pintura catalana a les darreries del cinc-cents", a *El retaule de sant Roc de l'Hospitalet: Obra del s. XVI restaurada al Museu*, 2001.

⁵¹ SUÁREZ SERRANO, Alicia. *El retaule de sant Roc de l'Hospitalet*. 1976.

tuds formals i tècniques respecte a les taules anteriors. Però, a més, en una de les taules, la que recull l'escena de l'*Anunciació a Maria*, també ha detectat el mateix dibuix a les rajoles.

Alicia Suárez aporta més dades vinculants, perquè hi ha dos fets importants de la biografia de Jaume Huguet I, relacionats amb la vila de l'Hospitalet, que ajuden a reafirmar la seva hipòtesi. El primer, és el seu matrimoni amb una donzella de l'Hospitalet anomenada Paula Mercer, filla de Montserrat Mercer i Rafaela, amb la qual va tenir un fill, Jaume Huguet II. El segon, és que l'any 1604 signà un contracte amb Pere Oliver, agricultor de l'Hospitalet, per pintar un retaule, el de la *capella de les Ànimes*. Un retaule del qual encara es conserva la taula del *Judici final*. No obstant això, per diferències formals aquesta taula és atribuïda al seu fill, i també pintor, Jaume Huguet II.

BIOGRAFIA DE JAUME HUGUET I⁵²

Naixé a Vilafranca del Penedès entre el 1540 i el 1547, en el si d'una família de blanquers, la d'Antoni Huguet i la seva dona Montserrat.

Jaume Huguet I, segons consta en l'*acta del seu aprenentatge*, signada a Barcelona l'any 1565, feu la seva formació en el taller del vell mestre obrador barceloní Pere Serafí durant un any. Sembla que s'estableix en aquesta ciutat, on el 12 d'abril de 1572 contrau matrimoni amb la donzella de l'Hospitalet Paula Mercer a la catedral de Barcelona.

Les seves primeres comandes professionals li arribaren de l'àrea propera a Vilafranca, com el *retaule del Roser* de l'església de *Sant Jaume de Ses Oliveres* (1569). No obstant això, els treballs de més rellevància foren per a l'església de Santa Maria de Vilafranca, on pintà les portes i les cortines de l'orgue (1571), i on pren com a model l'orgue de la Catedral de Tarragona de Pietro Paolo da Montalbergo, i, posteriorment, pintà el *retaule del Roser* (1580). Pels volts de 1581, Jaume Huguet sembla consolidar la seva tasca pictòrica a les comarques del Barcelonès i del Baix Llobregat, com ho demostra la contractació del *retaule del Roser de Santa Maria de Badalona* (1581) i del *retaule del Roser de Sant Feliu de Llobregat* (1582). És en aquesta etapa quan comença a col·laborar el seu fill homònim, Jaume Huguet II, continuador seu en l'ofici de pintor i daurador. De fet, el febrer de 1595, Jaume Huguet I es comprometia a admetre al seu fill com a col·laborador en el seu taller a canvi d'un salari anual de 50 lliures, a més de sufragar les despeses de menjar i vestir de tota la seva família. Per tant, a partir d'aquest moment les pintures documentades serien fruit del treball conjunt entre pare i fill, encara que sempre sota la direcció de Jaume Huguet I. Algunes d'aquestes obres conjuntes foren: el *retaule de Sant*

⁵² GARRIGA i RIERA, Joaquim, [et al.]. *De Flandes a Itàlia. El canvi del model en la pintura catalana del segle XVI: el bisbat de Girona*, 1998; "El retaule de sant Roc, el taller dels Jaume Huguet I i II i la pintura catalana a les darreries del cinc-cents", a: *El retaule de sant Roc de l'Hospitalet: Obra del s. XVI restaurada al Museu*. 2001.

Jaume de Viladrover, o dels Bastons (1595) i el *retaule de Sant Esteve de Bas* (1597).

En el canvi de segle, Jaume Huguet I sembla reduir cada cop més el protagonisme i, per tant, la participació en les obres encarregades, com ho demostren: el *retaule del Roser d'Olesa de Montserrat* (1602) o el *retaule de la capella de les Ànimes* de l'església de Santa Eulàlia de l'Hospitalet de Llobregat (1604). Es desconeixen les causes d'aquest canvi de responsabilitats, possiblement problemes de salut, perquè Jaume Huguet I morí el 1606.

LA TRADICIÓ DE SANT ROC A CATALUNYA

La població del Principat resultà delmada pels nombrosos rebrots de pesta que assolaren el territori català entre els segles XIV i XVII. De fet, la darrera epidèmia es produí entre els anys 1647 i 1654. Per tant, no es d'estranyar que les festes en honor a sant Roc estiguin tan arrelades a Catalunya, com també les que es fan en lloança a sant Cosme i sant Damià, sant Sebastià i Nostra Dona Santa Maria, que, segons la tradició catòlica, compartien amb el sant de Montpeller el paper de protecció en temps d'epidèmies.

El folklorista Joan Amades i Gelat afirma, en el seu *Costumari català*, que fa segles a la ciutat de Barcelona existia una gran devoció pel gos de sant Roc. Segons la tradició popular, recollida per Joan Amades, "(...) és creença popular que cada dia, de bon matí, el gos de sant Roc volta per tota la ciutat, sense deixar ni un sol carrer ni una sola plaça i fa fugir els gossos folls. Per això cal recollir el pa que hom vegi llançat pel carrer i posar-lo en un raconet perquè quan passi el gos de sant Roc se'l pugui menjar". Qui actuava d'aquesta manera podia estar segur que mai seria mossegat per un gos foll i tampoc patiria de ràbia, perquè el gos del sant el protegiria. Portada per aquesta creença, l'endemà de l'onomàstica de sant Roc "(...) la gent invocava el gos i deia que (...) era sant gos, i seguia fent llum a la imatge cantant els goigs i fent oració, dedicats, però, no al sant, sinó al ca"⁵³, i era tanta la devoció que "(...) és l'únic dia que era permesa l'entrada dels gossos a les esglésies, prohibida durant la resta de l'any en virtut de la creença que una de les maneres preferides pel dimoni per dissimular la seva presència era la de prendre la figura de gos"⁵⁴.

A la plaça Nova de Barcelona les Festes de Sant Roc s'han continuat celebrant, cada 16 d'agost, al llarg dels anys des del segle XVI. Aquesta tradició, abans esmentada, és la festa de carrer més antiga i encara vigent celebrada a la ciutat de Barcelona. Una pràctica iniciada pel gremi de bastaixos en ocasió de l'epidèmia de pesta que afectà la ciutat comtal el 1589. Posteriorment, aquest costum fou continuat per la confraria de sant Roc de la Catedral de Barcelona. A l'actualitat i des del 1794, les festes són organitzades per la Comissió de Festes de la Plaça Nova.

⁵³ AMADES i GELAT, Joan. *Costumari català*. Vol. XVI, 1989.

⁵⁴ *Ídem*.

Altres viles i ciutats catalanes celebren el dia 16 d'agost la diada de Sant Roc, com ara Arenys de Mar i Malgrat de Mar (Maresme), Sant Vicenç dels Horts i Santa Coloma de Cervelló (Baix Llobregat), Solsona (Solsonès), Barbens (Urgell), Farrera (Pallars Sobirà), el Molar (Priorat), Pauils (Baix Ebre) i moltes altres.

Pel que fa a Arenys de Mar, la tradició popular enllaça la intercessió de sant Roc amb el final de l'epidèmia que afectà la població el 1607. Segons la llegenda, la població invocà sant Roc perquè els deslliurés de la plaga de pesta, i fou el dia de la seva festivitat el primer en què no es produí cap mort a la vila. A partir d'aquell moment, i com a mostra d'agraïment, la població decidí solemnitzar el tradicional *Vot de Vila*, que els compromet a celebrar la diada de Sant Roc.

A l'Hospitalet de Llobregat la devoció per sant Roc naixé de la mà dels immigrants francesos, amb la creació de la confraria dedicada al sant. Una celebració festiva que Jaume Codina data l'any 1587, dins del període que ell mateix bateja com "*el temps del trontoll*"⁵⁵ (1583-1597). Aquesta consagració envers el sant, posteriorment es refermà amb el virulent episodi de pesta de l'any 1589. Per tant, tal com afirmen Agustí Larios i Carles Santacana: "*assistim, doncs, a un cas d'institucionalització d'una festa a través d'un patronatge terapèutic i especialitzat*"⁵⁶, un fet que també es produeix en altres poblacions.

La diada de Sant Roc, celebrada el 16 d'agost, fou durant més de tres segles una de les més importants, per no dir la més important de les celebrades a la vila durant l'any. Era segurament la més esperada per la població, que la convertiren, tal com afirma Mireia Mascarell: "*(...) en una manifestació de cultura popular de primer ordre*".⁵⁷ La de Sant Roc, per tant, era una festa del tot popular.

Mossèn Joaquim Guiu i Bonastre⁵⁸, tal com recull Alicia Suárez⁵⁹, afirma que sant Roc, segons la tradició, fou escollit copatró de la Pobra de l'Hospitalet l'any 1666. No obstant això, les celebracions entorn a la figura del sant començarien molt abans, perquè ja tenim notícia de l'existència de la confraria de sant Roc l'any 1568. Possiblement, aquesta celebració quedaria institucionalitzada com a festa a partir de l'epidèmia de pesta de 1589.

Hi ha molt poques referències de la diada de Sant Roc a l'Hospitalet de Llobregat, i

⁵⁵ CODINA, Jaume. *Els pagesos de Provençana 984-1807: Societat i economia a l'Hospitalet pre-industrial*. Vol. II, 1987-1988.

⁵⁶ GARCIA LARIOS, Agustí; SANTACANA i TORRES, Carles. *Les festes majors a l'Hospitalet: Barri Centre i Sant Josep*. 1999.

⁵⁷ MASCARELL i LLOSA, Mireia. *L'Abans. L'Hospitalet de Llobregat. Recull gràfic 1890-1965*. 2003.

⁵⁸ GUIU i BONASTRE, Joaquim. "Notes històriques de la Tinència de Santa Eulàlia de Provençana", a: SUÁREZ SERRANO, Alicia. *El retaule de sant Roc de l'Hospitalet*. 1976.

⁵⁹ SUÁREZ SERRANO, Alicia. *El retaule de sant Roc de l'Hospitalet*. 1976.

aquestes són molt posteriors al seu origen, concretament del 1770. La principal font és Rafael Amat de Cortada i de Sentjust, més conegut com el Baró de Maldà, que ens fa cinc cèntims d'aquesta celebració al seu immens dietari *Calaix de sastre*. El Baró de Maldà és un testimoni clau a l'hora de conèixer la història i la societat de finals del segle XVIII i principis del XIX, perquè en la seva obra de 73 volums escrivia minuciosament allò que veia cada dia. El baró posseïa propietats a l'Hospitalet i, a més, sembla que era un habitual de la Festa de Sant Roc.

Tal com recull Jordi Pablo⁶⁰, la primera descripció que fa Rafael Amat de la festa és del 1770 i la darrera és del 1806, i en aquests anys, "(...) l'estructura de la celebració tant religiosa com popular, canvia relativament poc"⁶¹. La festa durava generalment dos dies, el 16 i el 17 d'agost, que eren les festivitats de Sant Roc i dels Sants Màrtirs, respectivament. No obstant això, sembla que la festa, per la seva importància, era "susceptible de ser desplaçada mínimament en el calendari, a fi i efecte de realçar la seva transcendència simbòlica amb la celebració en diumenge"⁶². El primer dia, que era la diada de Sant Roc, l'església s'engalanava per a l'ocasió amb catifes i domassos. No obstant això, el baró pràcticament no fa referències a la capella de sant Roc. L'inici de la festa coincidia amb la cerimònia religiosa, centrada en la processó i el solemne ofici en honor de sant Roc. La celebració, que tenia un caràcter popular, despertava una gran expectació entre les autoritats i els aristòcrates locals i, també, de la rogalia, així com, no cal dir-ho, entre la població rural de l'Hospitalet. La processó començava a primera hora del matí amb banderes i música de cobla. Quatre pagesos portaven el tabernacle de sant Roc pels carrers del voltant de l'església. A l'entrada de la processó a l'església es cantaven els goigs a sant Roc amb música de cobla. La cerimònia religiosa finalitzava al migdia, i en aquesta missa era habitual "la presència de religiosos de altres parròquies properes i, també, que fos un d'ells qui fes 'lo Sermó Panegírich a San Roch Glorios'"⁶³. Després del dinar començaven els actes més festius: la música, els balls i els jocs. Aquests actes lúdics es feien tant a la plaça com a la tanca del Joch de la Pilota, on el jovent dansava el *ball de bastons* i el *ball de la balsa*. Per tant, en la celebració es donava "l'alternança d'elements religiosos i de culte, en una dimensió sacra, i d'elements lúdics i d'esbargiment col·lectius, en una dimensió profana"⁶⁴. L'endemà de la diada de Sant Roc, el programa era molt similar, amb missa, música i balls al llarg del dia, però sense la processó.

En referència als *goigs de sant Roc de l'Hospitalet*, segons Jordi Pablo, la seva tradició podria remuntar-se a l'època del retaule. No obstant això, només es conserven

⁶⁰ PABLO, Jordi. "Tres segles de festa major: Sant Roc a l'Hospitalet", a *El retaule de sant Roc de l'Hospitalet: Obra del s. XVI restaurada al Museu*. 2001.

⁶¹ *Ídem*.

⁶² GARCIA LARIOS, Agustí; SANTACANA i TORRES, Carles. *Les festes majors a l'Hospitalet: Barri Centre i Sant Josep*. 1999.

⁶³ GARCIA LARIOS, Agustí; SANTACANA i TORRES, Carles. *Les festes majors a l'Hospitalet: Barri Centre i Sant Josep*. 1999.

⁶⁴ *Ídem*.

"Goigs en llaor del gloriós sant Roch", 1926.
Font: Arxiu Històric de la ciutat de Barcelona

dues edicions del segle passat. Els goigs del 1926, que són els *Goigs en llaor del gloriós Sant Roch, advocat contra lo contagi y pestilència. Copatró de la ciutat de Hospitalet de Llobregat*. Però, sembla que el gravat i el text són més antics. El gravat destaca perquè la representació de sant Roc porta una indumentària molt similar a la del retaule. El sant surt acompanyat pel gos, que porta pa a la boca. En aquest sentit, podria fer referència a una de les taules del retaule que no es conserven, certament no ho sabem. L'altre goig és del 1956, i porta per títol: *En lloança del gloriós Sant Roc que es venera a la parròquia de Santa Eulàlia de la ciutat de l'Hospitalet*. No obstant això, Jordi Pablo n'ha localitzat un altre del 1926, encara que sembla que es tracta d'una versió actualitzada d'un d'imprès més antic, concretament del 1659. Destaca perquè apareix el mateix gravat anteriorment citat i, sobretot, perquè una de les estrofes està dedicada a l'Hospitalet:

*"L'Hospitalet vos venera
teninvos per copatró
y de vostre amor espera
li donareu protecció
pregant per eixa ciutat
devant la Divina Providència"*⁶⁵

⁶⁵ PABLO, Jordi. "Tres segles de festa major: Sant Roc a l'Hospitalet", a *El retaule de sant Roc de l'Hospitalet: Obra del s. XVI restaurada al Museu*. 2001.

Després de l'etapa del Baró de Maldà, les escasses fonts, principalment premsa, parlen de divisió social i disputes entre dos bàndols: els conservadors, representats pels membres del *Casino del Centro*, i els progressistes, representats pels del *Casino de l'Harmonia*.

A final del segle XIX i principi del XX, segons Jordi Pablo, hi ha una evolució en quant a la festa, cada vegada més vinculada a actes d'afirmació catalanista, on cada cop prenen més protagonisme les societats corals. Aquest fet provoca que "(...) *Els actes religiosos van perdent protagonisme fins l'adveniment de la Segona República l'any 1932, en un període com és conegut de forts enfrontaments socials, que culminaren amb l'incendi i l'enderrocament de l'església l'agost del 1936*"⁶⁶.

Durant la postguerra, amb la construcció de la nova església, la festa tornà a adquirir un component religiós força important. En aquest sentit, fou important l'activitat de dues entitats: el *Centre Catòlic* i el *Casino Nacional* i, posteriorment, la participació de l'Ajuntament de la ciutat promovent festes als carrers dels barris històrics de la ciutat. No obstant això, la vila rural que donà origen a la festa s'anà transformant en una gran ciutat, sobretot a partir de mitjan segle XX i, tal com afirma Mireia Mascarell: "(...) *L'arribada dels anys seixanta va venir acompanyada de la gairebé desaparició de les formes de vida tradicionals vinculades a la pagesia, i a la generalització de la televisió i l'automòbil, que van afavorir l'aparició de noves formes de consum del temps lliure*"⁶⁷. Per tant, els canvis tant estructurals de la ciutat, afavorits pel gran allau immigratori de la segona meitat del segle XX, com les noves formes de vida de la població, feren net de la festa de Sant Roc, després de més de tres segles de celebracions.

EL RETAULE DE SANT ROC AVUI: LA RESTAURACIÓ

El projecte de restauració de les taules que componien el retaule de sant Roc, una de les obres més importants del patrimoni artístic de l'Hospitalet, fou una iniciativa del Museu d'Història de l'Hospitalet amb l'objectiu de mostrar i difondre públicament una de les poques obres que es conserven de l'artista renaixentista Jaume Huguet I.

Al llarg de tots aquests anys, el retaule ha estat objecte de diverses restauracions, segons Alicia Suárez n'hi ha constància d'alguna els anys 1709 i 1725. L'última coneguda fou al segle passat, concretament l'any 1981, una restauració més dirigida a protegir l'obra pel seu lamentable estat de conservació, després de restar amagada durant molts anys en unes condicions molt poc idònies i, fins i tot, d'anar a parar a un mercat d'art de segona mà. En aquesta intervenció es van emprar materials que actualment ja no s'utilitzen i, per tant, que ha calgut substituir en aquesta darrera restauració.

⁶⁶ PABLO, Jordi. "Tres segles de festa major: Sant Roc a l'Hospitalet", a *El retaule de sant Roc de l'Hospitalet: Obra del s. XVI restaurada al Museu*. 2001.

⁶⁷ MASCARELL i LLOSA, Mireia. *L'Abans. L'Hospitalet de Llobregat. Recull gràfic 1890-1965*. 2003.

L'any 1996 el Museu d'Història de la ciutat va contractar els serveis del conservador i restaurador d'obres d'art Gonzalo Sanz de Goicoechea que, juntament amb col·laboració del Centre de Conservació i Restauració de Béns Mobles de la Generalitat de Catalunya, va portar a terme la tasca de restauració d'aquestes i altres taules renaixentistes i barroques que pertanyen al patrimoni artístic de la ciutat. Però, no fou fins l'any 1998 que començà la restauració del retaule de sant Roc, una intervenció que es va dur a terme en una doble vessant: la restauració dels suports i restauració de la capa pictòrica per tal que els colors originals recuperessin la seva intensitat. En paraules del mateix Gonzalo Sanz les taules conservades "(...) presentaven un deficient estat de conservació: esquerdes produïdes per dilatacions, zones del suport trenca-des, desperfectes produïts pel corc, cops, brutícia i pèrdues de la capa pictòrica, oxidació dels vernissos que alteraven la lectura de l'obra, entre d'altres"⁶⁸. El treball va finalitzar l'any 2000 i va culminar amb l'exposició *El retaule de sant Roc de l'Hospitalet, obra del s. XVI restaurada al Museu*, que va tenir lloc al Museu de la ciutat entre el 20 d'abril i el 30 de desembre de 2001.

Aquest projecte va comptar amb la col·laboració de tota una sèrie d'especialistes: Jaume Codina, historiador; Jordi Pablo, estudiós de la cultura popular; Joaquim Garriga, professor d'història de l'art de la Universitat de Girona; Alicia Suárez, professora d'història de l'art de la Universitat de Barcelona; Puri Loscos, directora del Museu d'Història de l'Hospitalet; i el mateix Gonzalo Sanz, restaurador del retaule.

BIBLIOGRAFIA

ALCOLEA GIL, Santiago. "La pintura desde 1500 a 1850", a: *Historia de la Pintura en Cataluña*. Madrid, Tecnos, 1950.

AMADES i GELAT, Joan. *Costumari català*. Vol. XVI. Barcelona, Cercle de Lectors, 1989.

BOLLE, Pierre; ASCAGNI Paolo. "Roque de Montpellier. Voghera y su santo. Documentos y testimonios sobre el nacimiento del culto a uno de los santos más amados de la cristiandad" [en línia] a: *Associazione San Rocco Italia. Comitato Internazionale Storico-Scientifico per gli Studi su San Rocco e la Storia Medievale*. Voghera, 2008. Disponible a: <http://www.sanroccodimontpellier.it/spagnolo/saggio_spagnolo.pdf> [Consulta: 28 juny 2008].

BRUGADA i CLOTAS, Martirià. "Sant Roc, camí i servei", a: *Sants i santes*. Núm. 44, Centre de Pastoral Litúrgica, 2000.

CARMONA MUELA, Juan. *Iconografía del Cristianismo*. Madrid, Istmo, 2003.

⁶⁸ SANZ, Gonzalo. "La restauració del retaule de sant Roc de l'Hospitalet", a: VVAA. Textos de la Conferència *El retaule de sant Roc de l'Hospitalet: Obra del s. XVI restaurada al Museu*. 2001.

CODINA, Jaume. *L'Hospitalet de Llobregat 1573-1632: assaig d'interpretació històrica*. L'Hospitalet de Llobregat, Ajuntament de l'Hospitalet, 1970.

CODINA, Jaume. *Curs d'introducció metodològica a la història de l'Hospitalet de Llobregat*. L'Hospitalet de Llobregat, Museu d'Història de l'Hospitalet, 1975.

CODINA, Jaume. *Els pagesos de Provençana 984-1807: Societat i economia a l'Hospitalet pre-industrial*. Vol. II. L'Hospitalet de Llobregat, Ajuntament de l'Hospitalet i Abadia de Montserrat, 1987-1988.

CODINA, Jaume. "L'Hospitalet al tombant del segle XVI", a Textos de la conferència *El retaule de sant Roc de l'Hospitalet: Obra del s. XVI restaurada al Museu*. L'Hospitalet de Llobregat, Museu d'Història de l'Hospitalet, 2001.

De Flandes a Itàlia. *El canvi del model en la pintura catalana del segle XVI*. [Catàleg de l'exposició]. Girona, Bisbat de Girona i Museu d'Art de Girona, 1998.

DE LA VORÀGINE, Santiago. *La leyenda dorada*. Vol. I. Madrid, Alianza 1990.

"La Festa de Sant Roc". [en línia] a:
<<http://www.vilaweb.cat/www/diariescola/noticia?id=724342>>. [Consulta: 22 abril 2007].

GARCIA LARIOS, Agustí; SANTACANA i TORRES, Carles. *Les festes majors a l'Hospitalet: Barris Centre i Sant Josep*. L'Hospitalet de Llobregat, Centre d'Estudis de l'Hospitalet i Ajuntament de l'Hospitalet, 1999.

GARRIGA i RIERA, Joaquim. "El retaule de sant Roc, el taller dels Jaume Huguet I i II i la pintura catalana a les darreries del cinc-cents", a Textos de la conferència *El retaule de sant Roc de l'Hospitalet: Obra del s. XVI restaurada al Museu*. L'Hospitalet de Llobregat, Museu d'Història de l'Hospitalet, 2001.

GIRALT RAVENTÓS, E.; ORTEGA CANADELL, R. i ROIG OBIOL, J. *Textos mapes i cronologia. Història Moderna i Contemporània*. Barcelona, Teide, 1976.

LOSCOS SOLÉ, Puri. "El retaule de sant Roc de l'Hospitalet, patrimoni de la ciutat", a Textos de la conferència *El retaule de sant Roc de l'Hospitalet: Obra del s. XVI restaurada al Museu*. L'Hospitalet de Llobregat, Museu d'Història de l'Hospitalet, 2001.

MASCARELL i LLOSA, Mireia. *L'Hospitalet de Llobregat. Recull gràfic 1890-1965*. Col·lecció L'Abans. El Papiol, Efadós, 2003.

MOREU REY, Enric. *Els immigrants francesos a Barcelona segles XVI al XVIII*. Barcelona, Institut d'Estudis Catalans, 1959.

MUSEU D'HISTÒRIA DE L'HOSPITALET. *El retaule de sant Roc de l'Hospitalet: Obra del s. XVI restaurada al Museu. Dossier didàctic*. L'Hospitalet de Llobregat, Museu d'Història de l'Hospitalet, 2001.

PABLO, Jordi. "Tres segles de festa major: Sant Roc a l'Hospitalet", a Textos de la conferència *El retaule de sant Roc de l'Hospitalet: Obra del s. XVI restaurada al Museu*. L'Hospitalet de Llobregat, Museu d'Història de l'Hospitalet, 2001.

RÉAU, Louis. *Iconografía del arte cristiano*. Vol. II. Barcelona, Ediciones Serbal, 2001.

SANZ, Gonzalo. "La restauració del Retaule de Sant Roc de L'Hospitalet", a Textos de la conferència *El retaule de sant Roc de l'Hospitalet: Obra del s. XVI restaurada al Museu*. L'Hospitalet de Llobregat, Museu d'Història de l'Hospitalet, 2001.

SARGATAL i PELLICER, Ramon. *Diccionari de sants*. Barcelona, Edicions 62, 1996.

SUÁREZ SERRANO, Alicia. *El retaule de sant Roc de l'Hospitalet*. Tesi de llicenciatura, Universitat de Barcelona, 1976.

SUÁREZ SERRANO, Alicia. "Jaume Huguet I: Retaule de sant Roc. Mort de sant Roc", a *De Flandes a Itàlia. El canvi del model en la pintura catalana del segle XVI*. [Catàleg de l'exposició]. Girona, Bisbat de Girona i Museu d'Art de Girona, 1998.

SUÁREZ SERRANO, Alicia. "Les taules de sant Roc del Museu d'Història de l'Hospitalet de Llobregat", a Textos de la conferència *El retaule de sant Roc de l'Hospitalet: Obra del s. XVI restaurada al Museu*. L'Hospitalet de Llobregat, Museu d'Història de l'Hospitalet, 2001.

SUTRÀ VIÑAS, Joan. "Nuestras tablas renacentistas", a: *Boletín de información municipal de l'Hospitalet*. Núm. 49-50, 1966.

VILAR, Pierre. *Catalunya dins l'Espanya Moderna*. Vol. II. Barcelona, Crítica, 1987.